

Runstenarna vid Strängnäs domkyrka, Ingvar den vittfarne och en sörmländsk storgård.

Av Mats G. Larsson

Larsson, M.G. 2002. Runstenarna vid Strängnäs domkyrka, Ingvar den vittfarne och en sörmländsk storgård. (The rune stones at the cathedral of Strängnäs, Ingvar the Far-travelled and a manor in Södermanland.) *Fornvännen* 97. Stockholm.

Three rune stone fragments at the cathedral of Strängnäs have been supposed to have a connection with the expedition of Ingvar the Far-travelled or with Ingvar himself and his family. The author has studied the ornamental style and the remaining runes of these fragments and connected two of them with another fragment, found in the parish church of Åker, situated 10 km south-east of Strängnäs. There are indications that all these fragments may belong to stones erected by Ingvar's father Emund, and that at least two of the stones were erected to the memory of Ingvar himself. Their original location may have been in the vicinity of Åker, where recent archaeological investigations and earlier records indicate the existence of an important prehistoric manor.

Mats G. Larsson, Mossby 12, SE-274 53 Skivarps, Sweden.
M.G.Larsson@privat.utfors.se

I och invid Strängnäs domkyrka har påträffats tre runstensfragment som ansetts kunna knytas till Ingvar den vittfarnes färd: Sö 277, 279 och 281. Två av dessa nämner direkt Ingvars namn, medan ett, Sö 279, omtalar söner till en Emund vilka uppenbarligen dött söderut i Särkland. Då detta land enligt flera andra inskrifter är känt som slutmålet för Ingvars färd, och då Ingvars far enligt den isländska traditionen hetat just Emund, har också det sistnämnda fragmentets anknytning till expeditionen betraktats som relativt säker. Det finns även skäl att räkna med att det härrör från en sten rest över Ingvar själv och en broder till honom (SR, Sö 279; Larsson 1986, s. 108).

I början av 1900-talet fördes en diskussion i denna tidskrift om Ingvars bakgrund, där Braun (1910, s. 112), med hänvisning till namnen i den brödraskara som finns omnämnd på två runstenar i Rimbo respektive Husby-Lyhundra

kyrkor i östra Uppland (U 513 och U 540), hävdade att Ingvar var son till kung Emund Gamle eller Slemme. Samme Emund skulle också över Ingvar och hans broder ha rest Sö 279, vars text nämner »Emunds söner» och inleds med runföljden **ai**, de första runorna i **aimuntr**, »Emund».

Brauns tankar avvisades delvis av von Friesen (1910, s. 206) med motiveringen att kung Emund, som fortfarande var i livet när Ingvar dog, i så fall borde vara omnämnd bland resarna på de uppländska stenarna. Att dessa var resta av Ingvar den vittfarne och hans bröder såg dock även han som sannolikt. Han drog slutsatsen att Ingvars far, som också hetat Emund, haft två familjer; den ena i östra Uppland och den andra någonstans mellan Strängnäs och Mariefred. Från den senare platsen hade runstenarna över hans söner flyttats dels till Strängnäs domkyrka, dels till Mariefred/Gripsholm, där man hittat en sten över Ingvars broder

Fig. 1. U 540, Husby-Lyhundra kyrka (SR).

Harald (Sö 179). Den Tola som rest denna sten var sannolikt Emunds frilla, menade von Friesen, medan Sö 279 var rest av någon annan frände. Emund själv kunde det inte ha varit eftersom det då skulle ha stått »sina söner» och inte »Emunds söner».

Redan Braun (1910, s. 117) noterade i efterhand att det fanns vissa svårigheter med att knyta U 540 till Ingvar den vittfarne eftersom den hade betydligt yngre stildrag än U 513. Men märkligt nog avfärdade von Friesen (1910, s. 199-201) – trots sin ingående kännedom om runstensornamentik – denna invändning och menade att stenen mycket väl kunde vara äldre än Ingvarståget.

Med den ökade insikt vi i dag börjar få om dateringen av runstensstilarna (Gräslund 1991, 1992; jfr. Larsson 1996, s. 143-144) torde vi dock med betydande sannolikhet kunna fastslå att U 540 har alltför sena drag för att vara rest före tiden för Ingvarståget (fig. 1). Stilen har av

Gräslund (1992, s. 198; databasen Mälsten) bedömts som Pr 3, vilken i första hand kan föras till tiden efter 1000-talets mitt, och skiljer sig markant från den ålderdomligare ornamentiken på Ingvarsstenarna, tillkomna *efter* expeditionen. Eftersom det knappast kan råda någon tvekan om att U 513 och 540 är resta av samma brödraskara bör bägge stenarna därmed kunna avföras ur diskussionen om Ingvar den vittfarne.

Tecken på samband mellan ristningarna

Sö 279 vid Strängnäs domkyrka passar däremot med sin Pr 2-stil tidsmässigt väl in i Ingvarsgruppen (fig. 2). Den har också vissa speciella drag gemensamma med Sö 277 i samma kyrka (fig. 3). Framst gäller detta de mycket kraftiga huggtänderna i rundjurets mun och den fortsättning av runslingan som vilar direkt på djurets upprullade svans; bägge inslagen i övrigt mycket ovanliga i runstensmaterialet. Det bör för övrigt påpekas att Sö 277 har mycket svaga

Fig. 2. Sö 279, vid Strängnäs domkyrka (SR).

Fig. 3. Sö 277, Strängnäs domkyrka (SR).

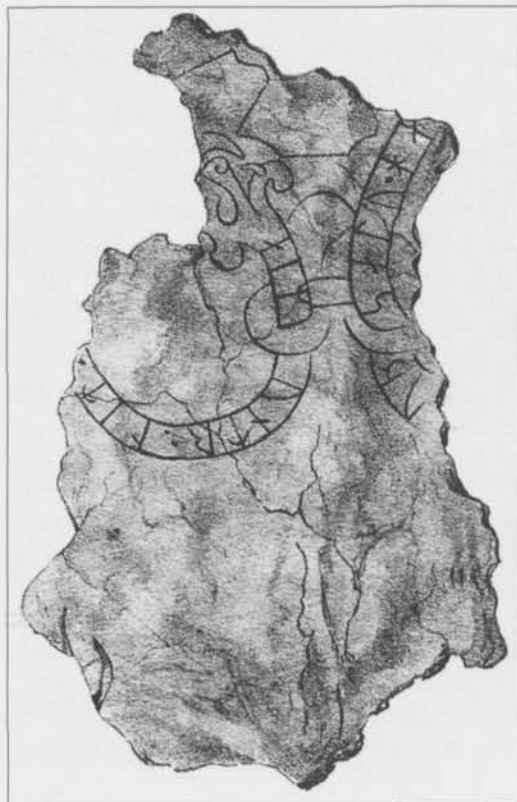

Fig. 4. Sö 329, Åkers kyrka, enligt Richard Dybecks teckning (1855–57 nr 26).—Drawing by Richard Dybeck.

Fig. 5. Sö 329, Åkers kyrka. Foto av det fragment som fanns kvar år 1896 (SR). — Photograph of the fragment extant in 1896.

eller helt bortfallna partier i hela området kring kopplet och djurhuvudet, vilket hindrar ytterligare jämförelser med Sö 279.

En genomgång av Södermanlands runstenar ger vid handen att det inte långt från Strängnäs finns ytterligare en inskrift som visar stora överensstämmelser med Sö 279, nämligen det nu försvunna fragmentet Sö 329 i Åkers kyrka. Tyvärr finns inget fotografi av detta i dess helhet, däremot en teckning av Richard Dybeck (1855–57 nr. 26; fig. 4). Denna överensstämmer så gott som exakt med den återstående del av fragmentet som hann avfotograferas innan också den försvann (fig. 5), vilket tyder på att teckningen sannolikt är tillförlitlig.

Likheterna mellan detta fragment och Sö 279 gäller särskilt djurhuvudet, där såväl teckningen av ögat och örat som de kraftiga huggtänderna och den upprullade underkåken är närmast identiska på de två stenarna. Något annat djurhuvud som har så många överensstämmelser med det på Sö 279 har jag i övrigt inte

kunnat finna i det sörmländska runstensmaterialet. Anknytningen mellan de två fragmenten stärks emellertid i särskilt hög grad av det namn som inleder Sö 329 – *aimuntr*. Detta namn förekommer inte på någon annan mellansvensk runsten än just Sö 279 och möjligen Gs 11 utanför Gävle (Owe 1996, s. 86). Mot bakgrund av såväl de geografiska förhållandena som de övriga likheterna måste det därför anses i högsta grad sannolikt att det är samme Emund som åsyftas i bägge inskrifterna.

Detta aktualiserar åter frågan om vilket namn som inlett texten på Strängnässtenen Sö 279. Ordet börjar liksom på Åkerstenen med ett *ai* strax bakom örat på rundjurets huvud, och de övriga likheterna mellan fragmenten stärker onekligen Brauns tanke att även dessa runor varit början på namnet Emund.

Att samma namn – som von Friesen invänt – återkommer på fadern till de fallna längre fram i texten är inget definitivt hinder för en sådan tolkning. Sådana upprepningar förekom-

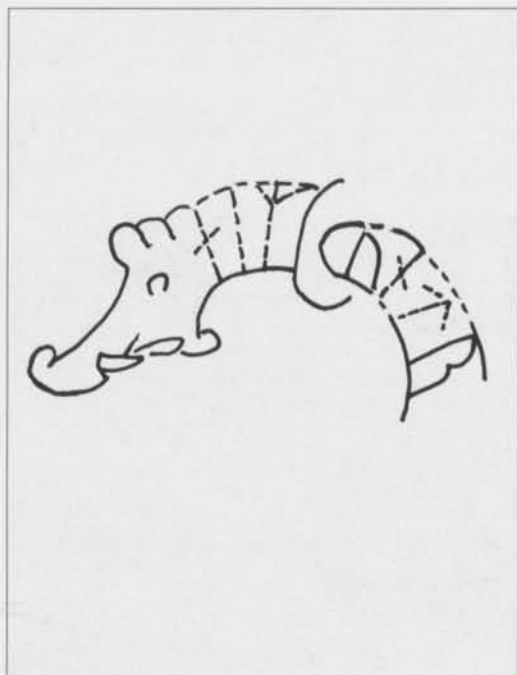

Fig. 6. Författarens förslag till suppling av det första namnet på Sö 277. — Author's suggestion for a supplementation of the first name on the rune stone Sö 277.

mer också i andra inskrifter, framför allt när stenen är rest av fler än en resare med olika relation till den döde (t.ex. Sö 237, U 884). I detta fall förefaller det tillgängliga utrymmet för namnen tala emot en sådan möjlighet, men en upprepning kan också ha varit motiverad av att en fristående vers lagts till efter huvudtexten (jfr. t.ex. DR 295). Man kan exempelvis tänka sig en text liknande följande:

*Emund lät hugga denna sten efter Ingvar och Harald,
raska drängar.*

*Foro i österväg,
Emunds söner,
ändades söderut
i Särkland.*

En jämförelse med Sö 329 ger också en öppning till nytolkningar av Sö 277 som blir särskilt intressanta mot bakgrund av de ovan behandlade likheterna med Sö 279. De runor som kunnat läsas omedelbart före **auk** i inskriftens

början, **u- r**, överensstämmer nämligen helt med slutleden i namnet **aimuntr** och är liksom på Sö 329 ristade direkt efter kopplet (fig. 3 & 5). De tre första runorna i namnet är på den sistnämnda ristningen inhuggna direkt efter örat på huvudet framför kopplet, den del av figuren där ristningen på Sö 277 till stora delar är borteroderad. Med tanke på hur tätt denna ristning i övrigt är gjord kan det dock knappast råda någon tvekan om att ristaren – liksom på Sö 279 och 329 – måste ha utnyttjat även delen framför kopplet när han började hugga in sina runor. En suppling visar också att runföljden **aim** utan svårighet skulle rymmas inom denna på samma sätt som på Sö 329 (fig. 6).

Det finns alltså flera tecken på att såväl Sö 277 som Sö 279 restes av samme *Emund* som figurerar på Sö 329 och att denne är identisk med Ingvar den vittfarnes far. På Sö 277 får vi i så fall också reda på vad *Emunds* hustru hette, eftersom det inledande namnet följs av »och *Ingeborg*». Liksom *Emund* är detta namn mycket ovanligt i inskrifterna; det förekommer i sin huvudform **inkiburk** endast på Sö 277 och i biformen **inkiber(h)** på två uppländska inskrifter (Owe 1996, s. 39). Det tillhör också den grupp namn som i den fornisländska traditionen huvudsakligen förknippas med det högsta samhällskiktet. Även här utgör det en parallell till *Emund* med dess starka samband med den svenska kungaätten under vikingatiden.

Över vem Sö 277 är rest framgår dock inte av texten. Det som återstår av denna är runföljden **litu : ra** »lät re (sa)» direkt efter resarnas namn och **aat · uerpr · iki : inkuars : ma...** i slutet av inskriften. Det sista ordet har i SR supplerats till *manna*, och satsen kan då översättas »blir ingen av Ingvars män...». Någon liknande avslutning finns emellertid inte på någon annan Ingvarssten, vilka annars avslutas med »han var faren med Ingvar», »han ändades med Ingvar» eller liknande fraser. En märklig detalj i tolkningen är också användningen av »blir», med tanke på att Ingvar och större delen av hans följe var döda sedan länge. Det borde ha legat betydligt närmare till hands att i stället använda »var» i en sådan sats.

Även om dessa invändningar inte utesluter SR:s läsning vill jag föreslå en alternativ sup-

järnålder, storbögar, skeppssättningar och eventuellt paradmonument med resta stenar och runstenar; sådana anläggningar som är karakteristiska för många av de bebyggelseenheter som jag i min tidigare undersökning av storgårdar klassificerat som A-bebyggelser. För de mest betydande av dessa enheter finns dessutom i flera fall en anknytning till tingsplatser (Larsson 1997, s. 24–26, 68, 95–96).

Jag har tidigare (Larsson 1984, s. 12; 1986, s. 108) framfört tanken att koncentrationen av Ingvarsstenar just till Strängnäs domkyrka kan vara en följd av att staden redan tidigt varit ett landskapscentrum och att stenarna ursprungligen kan ha varit resta i anslutning till detta. Ett närmare studium av den forntida bygden runt staden ger dock snarare vid handen att strandområdet ifråga legat relativt avsides under hela den förhistoriska tiden. Man får intrycket att staden i likhet med Sigtuna blivit särskilt anlagd på en tidigare obebyggd plats, kanske i samband med tillkomsten av den kyrkogård från sen vikingatid/tidig medeltid som nyligen grävts ut i kvarteret Kyrkberget (Lindh 1996). De mer betydande forntida bygderna i området har i stället legat på Fogdö/Vansö i norr respektive kring Åker i söder. Det är också betecknande att det är den sistnämnda trakten som kommit att ge häradet dess namn, inte Strängnäs eller någon ort i närheten av detta. Att runstenarna flyttats till domkyrkoområdet från någon annan plats förefaller därför vara det mest sannolika, och troligen har detta i så fall skett i samband med någon byggnadsverksamhet.

Eftersom Sö 279 hittades i marken intill Strängnäs gamla gymnasiebyggnad ligger det nära till hands att tänka sig att det ursprungligen var avsett som byggnadsmaterial till denna. Byggnaden uppfördes som biskopshus av biskop Rogge vid slutet av 1400-talet, ungefär samtidigt som han lät göra betydande tillbyggnader på domkyrkan. Bland annat uppfördes sannolikt under denna tid det s.k. Bibliotekskoret, i vars grund den ovan diskuterade Ingvarsstenen Sö 277 sitter inmurad (Bohrn, Curman & Tuulse 1964, s. 303, 314). De bägge fragmenten kan alltså ha flyttats till staden vid ett och samma tillfälle. Samma indikation

ges av den markanta ansamlingen av Ingvarsstenar vid just Strängnäs domkyrka. Det förefaller osannolikt att denna koncentration har uppkommit av en slump; i stället antyder den att åtminstone några av stenarna tagits från en enda plats med särskild anknytning till Ingvar och hans expedition. Som von Friesen påpekat tyder också sambandet mellan Sö 279 och Sö 179 på att denna plats i första hand är att söka någonstans mellan Strängnäs och Mariefred.

Fragmentet Sö 329 i Åkers kyrka ger en närmare indikation på i vilken del av detta område den aktuella bebyggelsen legat, eftersom det rör sig om en landsortskyrka, till vilka runstenarna sällan förefaller ha flyttats särskilt lång väg (jfr. Larsson 1990, s. 74), till skillnad från vad som kan antas ha gällt vid mer betydande byggnadsverk såsom Strängnäs domkyrka och Gripsholms slott. Av stort intresse i sammanhanget är också överensstämmelsen mellan sockennamnet Åker och häradsnamnet, vilket av olika forskare tolkats som att tingsplatsen tidigare legat här (Holmberg 1969, s. 204). Ytterligare en antydning om att området kring Åkers kyrka kan ha haft en speciell betydelse under forntiden ges av att den intilliggande prästgården – på vars ägor kyrkan ligger – heter Tuna.

Den närmaste omgivningen runt kyrkplatsen utgörs av en stenbunden höjd, som under romersk järnålder utgjorde en udde i en dåtida havsvik och som fortfarande på vikingatiden till stor del varit omgiven av vatten (fig. 8). Marken här har sannolikt blivit lämpad för odling först under en ganska sen period, och fornlämningar som antyder att det legat en förhistorisk bebyggelse på platsen saknas. Bara knappt en kilometer därifrån, på Lidas ägor på andra sidan det forntida sundet öster om kyrkan, har dock utgrävningarna för E20 och Svealandsbanan visat att det legat en betydande bebyggelse med rötter i äldre järnålder. Fastän inga synliga fornlämningar registrerades här vid förstagångsinventeringen har nu ett 50-tal långhus med upp till 30 meters längd och sammanlagt ett 80-tal förhistoriska gravar identifierats inom två områden på den sedan länge uppodlade sluttningen ned mot det gamla sundet. Dateringen för de undersökta boplatssområdena spänner från förromersk järn-

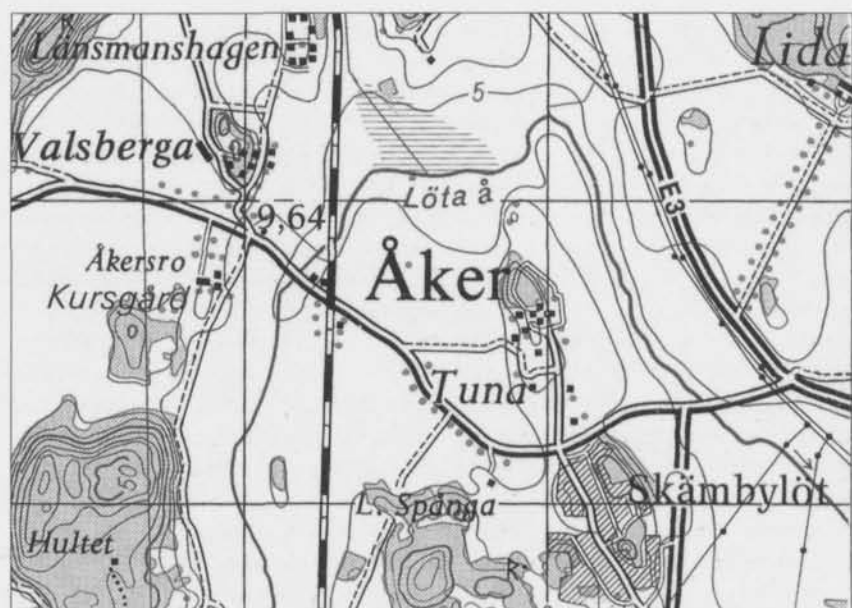

Fig. 8. Trakten kring Åkers kyrka, enligt topografiska kartan. Skala 1:25 000.
— The environs of Åker church as depicted in the Topographic Map.

ålder till vendel-/vikingatid och för gravarna från sen bronsålder till tidig vikingatid (Asp & Skär 1996; Appelgren 2002). Ett mäktigt kulturlager har också noterats i terrängen norr om det undersökta området (Britt-Marie Franzén, muntlig uppgift).

Den bosättning som legat här har sannolikt redan från början haft namnet *Lida*, vilket med sin betydelse »sluttning» överensstämmer väl med de geografiska förhållandena. Det är också av den enkla naturbetecknande typ som så ofta visat sig höra samman med de äldsta och mest betydande bebyggelseenheter (Larsson 1997, s. 175–176).

Eftersom gravfälten i området är bortodlade har inga monumentala fornlämningar registrerats på *Lida*. Lyckligtvis finns det dock äldre uppgifter om att åtminstone en sådan funnits här. Richard Dybeck rapporterar nämligen att häradets största gravhög legat på *Lidas* ägor intill landsvägen men blivit borttagen under hans tid. Det ovanligt rika innehållet i högen tillvaratogs inte, uppger han vidare, men en utförlig anteckning om det fanns ännu kvar (Dybeck 1865–74, s. 88, Reseberättelse 1862 [ATA]).

Tyvärr har jag inte kunnat finna någon sådan anteckning vid mina genomgångar av Dybecks handlingar i ATA. Uppgiften om storhö-

gen bekräftas däremot av H. Ranies karta över *Lida* säteri från 1685 (LMV Cg:71), där en »ättebacke», dvs. en ättehö, är markerad intill landsvägen strax söder om det undersökta fornlämningsområdet (fig. 9). Dess diameter har enligt kartans skala varit mellan 45 och 50 meter, alltså i klass med de verkliga så kallade kungshögarna i Mälardalen. Det förefaller sannolikt att det varit någonstans intill denna hög som tingen hållits och den heliga åker legat som givit häradet dess namn.

Mycket talar alltså för att *Lida* varit en storgård med egen tingsplats, en motsvarighet till *Kjula* längre västerut och *Aspa* och *Bjudby* i de sydligare delarna av landskapet med deras ståtliga runstensmonument (Larsson 1997, s. 24–26, 68, 95–96). Frågan är dock om inte *Lida* med tanke på den väldiga gravhögen legat ytterligare ett steg högre på rangskalan, kanske i samma klass som *Anundshögområdet*, fastän platsen drabbats av bortodling i betydligt större utsträckning än detta. Området har synbarligen också störts av tidigare landsvägsbyggen, varvid flera av gravarna kommit att hamna under vägbanan (Appelgren 2002). Det är nu förvandlat till oigenkännlighet av motorvägs- och järnvägsbygget.

Den tidigare landsvägen finns markerad re-

Fig. 9. Del av geometrisk karta över Lidas ägor år 1685 (LMV C9:71). »Ättebacken» är markerad inom Wals-ingen (litt. G), strax intill landsvägen. — Excerpt from a map of the Lida property in 1685. The barrow is marked in plot G, Wals-ingen, right beside the road.

dan på Ranies karta, men där finns också en annan vägsträckning – troligen den äldsta – utritad genom skogsmarken längre österut. Denna är utsatt även på den äldre ekonomiska kartan, enligt vilken den fortsätter mot nordväst utmed skogskanten. Vägen är fortfarande bevarad till stora delar, även om den på sina ställen börjar bli igenslyad. På skogshöjdens krön, något hundratal meter norr om Lidas odlade mark, leder den över en välbevarad långsträckt vägbank, uppbyggd av sten, där jag liksom på impedimenten i närheten av den försvunna kungshögen förgäves sökt efter runstensfragment.

Så länge inga sådana med liknande innehåll som Ingvarsstenarna i Strängnäs och Mariefred dyker upp på Lidas ägor går det givetvis inte att bevisa att det är härifrån dessa stenar tagits, eller att detta varit hemorten för Emund och hans son Ingvar. Men bebyggelsens läge i förhållande till städerna ifråga, dess uppenbarligen mycket höga sociala status, sockennam-

nets antydning om en tingsplats i samma område samt framför allt runstensfragmentet i den intilliggande kyrkan är indicier som i alla fall gör platsen till en mycket stark kandidat.

Referenser

- Appelgren, K. 2002. *Hus och gård vid Lida äng*. Raå UV-Mitt rapport 2002:5. Stockholm.
- Asp, Y. & Skär, G. 1996. *Gravarna vid Lida säteri. Svealandsbanan/E 20*. Raå UV Stockholm, Rapport 1996:25. Stockholm.
- ATA. Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Bohrn, E., Curman, S. & Tuulse, A. 1964. *Strängnäs domkyrka. I. Medeltidens byggnadshistoria*. Sveriges kyrkor 100. Stockholm.
- Braun, F. 1910. *Hvem var Yngvarr enn víðförli? Ett bidrag till Sveriges historia under XI århundradets första hälft*. *Fornvännen* 5.
- DR. Jacobsen, L. & Moltke, E. 1942. *Danmarks runeindskrifter*. Köpenhamn.

- Dybeck, R. 1855–57. *Svenska Run-urkunder*. Stockholm.
 – 1865–74. *Runa. En skrift för Nordens fornvänner*. Stockholm.
- Gräslund, A.-S. 1991. Runstenar – om ornamentik och datering. *Tor* 23. Societas Archaeologica Upsaliensis.
 – 1992. Runstenar – om ornamentik och datering II. *Tor* 24. Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Friesen, O. von. 1910. Hvem var Yngvarr enn víðförli? *Fornvännen* 5.
- Fritzner, J. 1886–96. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Kristiania.
- Holmberg, K.A. 1969. De svenska tuna-nammen. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLV. Studier till en svensk ortnamnsatlas 12. Uppsala.
- Larsson, M.G. 1984. *Ingvarstågets arkeologiska bakgrund*. Stencil. Lund.
 – 1986. *Ingvarstågets arkeologiska bakgrund*. *Fornvännen* 81.
 – 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna*. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 18.
- 1996. Tvegifte i Täby? Några synpunkter på Jarlabanke-stenarnas datering och placering. *Fornvännen* 91.
 – 1997. *Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia, series in octavo 26.
- Lindh, M. 1996. *Ku. Kyrkberget 11, 12*. Raå UV Stockholm, Rapport 1996:21. Stockholm.
- LMV. Lantmäteriverkets forskningsarkiv, Gävle.
- MÅLSTEN. DBF. Databas över runstenarna i Mälardalen red. av A.-S. Gräslund och F. Herschend. Inst. för Arkeologi och Antik historia, Uppsala.
- Owe, J. 1996. *Svenskt runnamnsregister*. Stockholm.
- SR. *Sveriges runinskrifter*, utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.

Summary

Three rune stone fragments at the cathedral of Strängnäs in Södermanland (Sö 277, 279 and 281) have by several scholars been connected with the expedition of Ingvar the Far-travelled or with Ingvar himself and his family. Some have also interpreted U 513 and 540, found in the parish church of Husby-Lyhundra in Uppland, as erected by Ingvar and his brothers. The latter of these stones is, however, judging from its ornamental style, significantly later than the Ingvar stones. The two Upplandic rune stones can thus not in fact belong to the same family as the fragments in Strängnäs.

Two of these fragments are similar in their ornament details, and Sö 279 also shows great resemblances with a fragment (Sö 329) found in the parish church of Åker, situated 10 km southeast of Strängnäs. In addition, the name of the erector of the latter rune stone, Emund—otherwise extremely rare—is the same as in the text of Sö 279 and also corresponds with the first two runes of that fragment.

The similarities strengthen the earlier interpretation that Sö 279 was erected by Ingvar's father Emund in memory of his sons, in spite of the objections raised against this hy-

pothesis. Even the first identifiable runes on Sö 277 correspond with the same name, and with an emendation of the last word of this fragment to *maki* instead of the earlier proposed *manna*, the ending of the inscription would form a complete sentence of praise in memory of the lost son.

The original location of these rune stones has, as proposed by earlier scholars, probably been a manor situated somewhere between Strängnäs and Mariefred. The fragment in the local church of Åker indicates the area in which this manor should be sought. A strong candidate for the original location—and thus for the home of Emund and his son Ingvar—is Lida, situated close to the church. On this property recent excavations have shown that there has existed a major settlement with its origin in the pre-Roman Iron Age. The importance of this settlement is strengthened by earlier records of a huge barrow close to it and by the fact that the name of the hundred to which it belongs, Åker, corresponds with the name of the adjacent church. The settlement can probably be compared to other major manors in Södermanland with large ancient monuments and assembly places on their properties.